REZYUME. Mazkur maqolada shoira Qoraqalpoq sheriyatida kechinmaning motivlarda ifodalanishi taxlil qilinadi. Shoirlar ijodida kechinmalarning motivlarda ifodalanishi, o'ziga xosligi ochib beriladi. Qoraqalpoq sheriyatidagi shoirlar ijodida turli xil motivlarda har xil ifoda usullari yoritib beriladi va nazariy ifoda etiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируется отражение мотива переживаний в каракалпакской поэзии. Раскрываются особенности выражения мотивов переживаний в творчестве поэтов. В статье освещаются различные способы выражения этих мотивов в произведениях каракалпакских поэтов и даётся их теоретическое обоснование.

SUMMARY. This article analyzes the reflection of the motif of emotions in Karakalpak poetry. It reveals the unique features of expressing emotional motifs in the works of poets. The article highlights various methods of expressing these motifs in the works of Karakalpak poets and provides a theoretical interpretation.

ÁDEBIYAT BUL FILOSOFIYALÍQ OYLAWDÍ QÁLIPLESTIRIW DEMEKDUR

U.J.Jaksımova – *filologiya ilimleriniń kandidatı, docent*
Tiller hám gumanitar pánler kafedrası baslıǵı,
Nókis mámleketlik texnika universiteti

Tayanch so'zlar: asar, patriotizm, adolat, aql, bilim, ilm, falsafa, gumanizm, badiiy adabiyot, dunyoqarash**.**

Ключовые слова: произведение, патриотизм, справедливость, интеллект, знание, наука, философия, гуманизм, художественная литература, взгляд.

Key words: work, patriotism, justice, intellect, knowledge, science, philosophy, humanism, fiction, viewpoint.

Jámiyettiń rawajlanıwı menen adamlarda da pikirlew ilgerilep, hár bir tarawda tereń talqılaw júrgiziw, aldınǵı bildirilgen kózqarasrdı jańasha túsiniw, jámiyetlik kózqaraslardı qáliplestiriw sıyaqlı sanalı pikirlew qáliplesedi. Buǵan tikkelley kórkem ádebiyattıń tásiri kúshli. Sebebi kórkem ádebiyattı "Xalıq ómiriniń aynası" dep úyrenetuǵın bolsaq, bul jámiyettiń tiykarǵı buwını bolǵan shańaraqlarda ruwxıy ortalıqtı qáliplestiriw estetikalıq hám morallıq tárbiyalıq áhmiyetke iye ekenligin túsinemiz.

Kórkem ádebiyat jaslarǵa estetikalıq tálim-tárbiya berip, olardıń dúnyaǵa kózqarasların qáliplestiredi, jámiyetlik turmıstı qáliplestiriwge umtıldıradı, ańlaw, pikirlew, jámiyettegi hádiyselerge erkin pikirin bildiriw, adamlar xarakterindegi gózzallıqtı, joqarı insaniylıq pazıyletlerdi seziw, unamlı hám unamsız hádiyselerdi bir-birinen ajrata biliw hám olarǵa baha beriw sıpatların qáliplestiredi.

"Kórkem ádebiyat jámiyetti ózinde sáwlelendiriwshi ayna bolıw menen birge jámiyetke tárbiyalıq násiyat beretuǵın ana" [Qayıpbergenov:63] desek qátelespegen bolamız.

XIX ásirdegi qaraqalpaq klassik ádebiyatınıń kórnekli wákilleriniń biri Ájiniyaz Qosıbay ulı kórkem sóz sheberi sıpatında óz dóretiwshiliginde basqalardan ayrılıp turatuǵın oy-pikirleri menen kózge tústi. «Bul dúńyanıń kórki adam balası» degen filosofiyalıq qatarlardı óziniń dóretpeleriniń negizi etip aldı. Shayırdıń insandı ulıǵlaw tuyǵıları onıń Watan sezimleri, tuwılǵan jerdi súyiw, Ana watannıń muqáddesligin túsiniw sıyaqlı oy-pikirleri menen tıǵız ushlasadı. Shayırdıń watan temasın ájayıp filosofiyalıq juwmaqlar menen súwretley alıwı keyingi áwlad ushın da zárúrli násiyat bolıp qaldı. Ájiniyazdıń «jer hám el bilándur, el hám jer bilán» degen danalıqqa qurılǵan qatarlarında máńgi sóz etse de gónermeytuǵın, bárháma jańarıp bara beretuǵın juwmaqlar jámlengen. Shınında da jer elden, el jerden ayrılsa bul tragediya - shayırdıń óz sózi menen aytqanda «dárbedarlıq» yamasa diywanashılıq, posqınlıq halǵa túsiwi bul adamzat ushın awır jaǵday.

Bul dúnyanıń ańlanbaǵan sırları aldında titirep atırǵan insan oylawı bar kúshi menen ańǵarıwǵa, dáliller tabıwǵa urınadı. Biraq óz shegaraların jarıp óte almaǵan oylaw kúshten qaladı hám qıyallardıń gúńgirt, aldap-arbawshı, jubatıwshı mikroskopında uzaqlarǵa tigiledi. Sol jaǵdayda haqıyqat hám de qıyal aralaspasınan ibarat ádebiyat jaraladı [Nazarov:8]. Demek, bul pikirdiń mısalı retinde shayırdıń "Ayrılsa" qosıǵında:

Dúnyada Ziywardek dártli kishi yoq
Bay dártlerniń anıń bilan ishi yoq
Yalǵanshıda zárre kóńil xoshı yoq
Joqshılıqtan hárdem sheker záhmeti
[Ájiniyaz:80]

Ǵárezsizlik dáwirinde milliy ádebiyatımızda bolǵan ózgerisler klassik miyraslarımızdı qalıs úyreniwge keń jol ashıp berdi. Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.Mirziyoyev atap ótkenindey: “Ádebiyat hám kórkem ónerge, mádeniyatqa itibar - bul bárinen burın xalqımızǵa itibar, keleshegimizge itibar ekenligi, ádebiyat, mádeniyat jasasa, millet jasawı múmkinligin umıtıwǵa biziń hesh qashan haqımız joq” [Мирзиёев: Халқ сўзи, 2017 йил, 4 август] degen sózi milliy qádiriyatlarımızdı qayta tiklewde úlken áhmiyetli wazıypanı qoydı.

Sonday-aq jurtbasımızdıń “Ataqlı qaraqalpaq shayırı hám oyshılı Ájiniyaz Qosıbay ulınıń tuwılǵanınıń 200 jıllıǵın belgilew haqqında”ǵı Qararı bul miyraslarda babalarımızdıń oy-órisleri hám ullılıgınan jaratılǵan ruwxıy suwsın bar ekenliginiń jáne bir ayqın mısalı. Shayır dóretiwshiligindegi ómir filosofiyası búgingi kúni kitapxanalar ǵáziynesinde saqlanıp atırǵan kem ushraytuǵın qol jazbalarda, olarda sáwlelengen tariyx, ádebiyat, siyasat, ádep-ikramlılıq filosofiyasında óz sáwlesin tapqan.

Ájiniyaz shayır óz poeziyasında Watan temasın hár bir insannıń sanasında kórkem obrazlarda ayrıqsha kóteriǵki ruwx penen jırlaydı:

Hár kim óziniń yurtında,
Dawletli sultana megzer [Ájiniyaz:43] - bul qatarlardan adam kim bolıwıńa qaramastan óz elińde qádiriǵniń bar ekenligi uqtırıladı.

Ájiniyaz dóretpelerindegi watan, tuwılǵan eldi súyiw ideyaları filosofiyalıq xarakterde berilip, shın ıshqı muhabbat, bir-birewdi qádirlew sıyaqlı túsinikler menen salıstırıp súwretlenedi:

Elinen ayrılǵan diywana bolur,
Yarınan ayrılǵan biygána bolur,
Hárreler ushuban párwana bolur,
Uyası buzılıp paldan ayrılsa. [Ájiniyaz:75]

Shayır insan tuwılıp, bolmıstı aǵlap baslaǵannan soń onıń júregindegi tuwısqanlıq, shańaraqtaǵı bawırman adamlardıń awızbirshiligi bir pútin shańaraq filosofiyası ekenligin túsindirmekshi boladı:

Hár jerlerde dilgir mútáj bolsańız,
Sonda belli darker wájdiń qımmatı,
Násip aydap elden ayra túshseńiz,
Sonda belli úyde házdiń lázzeti [Ájiniyaz:74]

«Ájiniyazda watandı súyiw, watan ayralıǵı, saǵınısh sezimleri basqa shayırlarǵa qaraǵanda nayatıy kúshli»,-dep jazadı shayır Ibrayım Yusupov. Ol watan saǵınıshına qálem tebirentkende, hátteki sútilmekler «jılına úsh ret miywalap», «qırında qızarıp pisken gewirekler qawınday mazalı jemiske» aylanadı.

Berdaq shayır XIX ásirde qaraqalpaq xalqınıń arasınan shıqqan ataqlı shayırı, baqsısı, tariyxshısı boldı. Onıń kórkem ádebiyatqa baylanıslı miyraslarınıń tiykarın patriotizm, gumanizm, ádalat, teńlik, tınıshlıq hám miynetsúyiwshilik sıyaqlı máseleler quraydı. Bul ideyalar búgingi kúnde jas áwladtı tárbiyalaw, olardıń filosofiyalıq oylawın qáliplestiriwde júdá áhmiyetli.

Shayırdıń zaman xarakteri haqqındaǵı oyları “Pana ber”, “Bilmedim”, ”Kózim”, “Bolmadı”, “Ayralıq”, “Zamanda“, ” Kórindi”, “Aqıbet”, “Dáuran”, “Jaz keler me?“, ”Bolǵan emes” hám taǵı basqa shıǵarmalarında súwretlep berilgen. Berdaq shayır shıǵarmalarınıń derlik barlıǵı didaktikalıq pikirlerge tolı shıǵarmalar bolıp, olarda xalıq danıshpanlıǵı sáwlelengen.

Berdaqtıń kózqarasında jasap atırǵan jámiyetti jaqsılaw ushın adamlardı jaqsı minez-qulıqqa tárbiyalaw lazım degen aǵartıwshılıq pikirleri orın alǵan. Onıń pikirinshe, adam aqıl menen ǵana úlken jetiskenliklerge erisedi, turmıstıń tuwrı jolın ańlay aladı degen biybaha túsinik onı basqalardan ayırılıp turıwǵa, tariyxta atı qalıwǵa klassik shayır bolıp jetilisiwge jeteledi.

Berdaqtıń “Qashan ráhátlanadursań” shıǵarmasında:

Ilmi ǵayıptan sózleme,
Kisiniń yarın gózleme,
Miynetsiz dúnya izleme,
Jandı otqa jaǵadursań.

Talap islep tap dúnyanı
Sútten aqdur bilseń anı
Kóp etseń ózińi gúnanı
Jaman atlı boladursań [Berdaq:51] - degen qatarlarda adamzat ushın «miynet túbi ráhát” ekenligin túsindirmekshi bolıp, ”hadal dúnya dúnya turǵansha, haram dúnya qabı tolǵansha” ekenligin ańlatadı.

Sonday-aq:

Tuwrı tutsań niyetińdi
Xalıqqa bursań betińdi
Sıylasań ǵárip jetimdi
Shın azamat boladursań.
Er bolsań eldi baqla,
Eldiń bergen duzın aqla,
Dostıń sırın bekkem saqla,
Elge mırza boladursań [Berdaq: 51] - degen qatarlarda hár saparı er jigittiń niyetiń joldası bolatuǵınlıǵın, doslıqtı, joldaslıqtı qádirlew, hesh qashan dostıńnıń sırın satpawdı uqtıradı.

Berdaq dóretpelerinde aqıl, bilim, ilimge baylanıslı filosofiyalıq pikirlerdi kóp ushıratamız. Shayır insan kámalatınıń bas kriteriyası retinde aqıldı kórsetedi hám barlıq insanıylıq pazıyletlerdiń tiykarında aqıl turatuǵınlıǵın óz

shıǵarmalarında dálillegen. Shayır: “Oylı jigit jaqsı, bilimpaz keler, aytqan sózleriǵe túsimpaz keler” dep óziniń oy-pikirine iye, túsimpaz, kúshli bilimge iye adamlardı joqarı bahalaǵan. Onıń pikirinshe, hesh kim bilimli bolıp dúnyaǵa kelmeydi. Ilimdi iyelew kóp izleniwler nátiyjesinde rawajlanıp, bayıp baradı. Solay eken, shayırdıń dóretiwshiligindegi kámil insanlardıń jaqsı minez-qulıqların hám olardıń rawajlanıwın belgileytuǵın poziciyaǵa iye bolǵan insan aqılı turadı. [Базарбаев: 29].

Juwmaqlap aytqanda, usınday bay hám gózzal turmıslıq filosofiyalıq pikirler menen tolı bolǵan qosıq qatarları Ájiniyaz hám Berdaqtıń kórkem qúdiretlilik nıshanı ekenliginen derek beredi. Biz shayırlardıń dóretpelerin oqıy otırıp, óz dıwirinde sánemler qolında tilla saz bolǵan,tuǵırında talpınǵan alǵır baz bolǵanÁjiniyazdı, maǵrifat izlegen óz zamanınıń ozıq oylı shayırı Berdaqtı kóz aldımızǵa keltiremiz.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Мирзиёев Ш. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш - халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. // Халқ сўзи, 2017 йил, 4 август.

2. Әжинияз. Зийўар. Таңламалы шығармалары. Нөкис, «Қарақалпақстан». 1988. 80 б.

3. Әжинияз. Бүлбилзибан. Таңламалы шығармалары. Нөкис, 2014. 146 б.

4. Базарбаев Ж. Руўхыятымыз маржанлары ямаса үлгили ел үлкенин, көрегенли ел өткенин қәстерлейди. Нөкис. «Билим». 2008. 29 б.

5. Бердақ таңламалы шығармалары. Нөкис, «Қарақалпақстан» 1987. 163 б.

6. Назарова Ш. Хаёл ва ҳақиқат фольклор ва теология кесимида. Тошкент. «Мумтоз сўз», 2013, Б 8.

REZYUME. Bu maqolada klassik shoirlar Ajiniyoz va Berdaq asarlarida xalqning ijtimoiy hayoti, o‘zlikni anglash, falsafiy tafakkur, jamiyatdagi hodisalarga erkin fikr bildirish, kishilar xarakteridagi go‘zzallikni, yuksak insoniy fazilatlarni anglash, ijobiy va salbiy hodisalarni bir-biridan ajrata bilish hamda ularga baho berish sifatlari haqida so‘z boradi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются социальная жизнь народа в творчестве классических поэтов Ажинияза и Бердаха, самосознание, философское мышление, свободное выражение своего мнения о событиях в обществе, восприятие красоты в характерах людей и высоких человеческих качеств, а также способность различать и оценивать положительные и отрицательные явления.

SUMMARY. This article examines the social life of the people in the works of classical poets Ajiniyaz and Berdakh, self-awareness, philosophical thinking, the free expression of one's opinion on events in society, the perception of beauty in the characters of people and high human qualities, and the ability to distinguish and evaluate positive and negative phenomena.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ БИЛИМЛЕНДИРИЎ ШӨЛКЕМЛЕРИНДЕ САЛАМАТ АЎҚАТЛАНДЫРЫЎДЫ ШӨЛКЕМЛЕСТИРИЎ

Қурбанова Нуржамал Бахбергеновна – *Қарақалпақстан Республикасы Мектепке шекемги ҳәм мектеп билимлендириў министрлигиниң «Мәмлекетлик жеке-шерикшиликти раўажландырыў секторы» жетекши қәнигеси*

Таянч сўзлар: мактабгача таълим, мактабгача таълим ташкилотларида соғлом овқатлантиришни ташкил этиш, таомнома тузилиши, аутсорсинг, бракераж дафтари, давлат-хусусий шерикчилик асосидаги ва оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотларида тарбияланувчиларни соғлом ва ҳавфсиз овқатлантириш.

Ключевые слова: дошкольное образование, здоровое питание в дошкольных образовательных организациях, структура меню, ауторсинг, бракеражная тетрадь, здоровое и безопасное питание воспитанников в семейных негосударственных дошкольных образовательных организациях и в садах на основе государственно-частного партнёрства.

Key words: preschool education, healthy nutrition in preschool educational organizations, menu structure, outsourcing, marriage book, healthy and safe nutrition of pupils in family non-state preschool educational organizations based on public-private partnerships.

Балалықтан баслап инсан саламатлығына қаншелли итибар берилсе, бул әлбетте келешекте өз жемисин береди. Себеби, инсан балалықта неге үйретилсе, өмиринде үлкен